

ROLNÍCKÉ POMERY V ZVOLENSKEJ STOLICI V SVETLE TEREZIÁNSKÝCH URBÁRSKÝCH SŮPISOV

Štefánia Mertanová

Skúmanie roľníckych pomerov v druhej polovici 18. st. zaujíma dôležité postavenie v slovenských dejinách. Prevedenie analýzy roľníckych pomerov nadobúda význam uskutočnením tereziánskej urbárskej regulácie, ktorá rozhodujúcim spôsobom ovplyvnila hospodársko-spoločenský vývoj a modifikovala postavenie roľníctva počas trvania kapitalizmu na našom území.

Urbárska regulácia Márie Terézie významne zasiahla nielen do životných podmienok poddaného ľudu na Slovensku, ale súčasne predstavovala dôležitý právny zásah do feudálnych pomerov Uhorska. Z toho vyplýva, že okrem všeobecne historických problémov vynárajú sa nám aj dôležité právnohistorické problémy. Táto vzájomná podmienenosť súvisiacich problémov nabáda k skúmaniu niektorých dôležitých otázok právneho pomeru medzi poddaným a feudálom, právneho i faktického postavenia poddaného, jeho právny vzťah k pôde ako aj povinnosti poddaného.

Literatúra, ktorá sa zaoberá osvieteneckými poddanskými úpravami je prevažne všeobecne historická, právnohistorických prác je nepatrne množstvo. Zo slovenských historikov sa poddanskou úpravou Márie Terézie zaoberal Štefan Janšák,¹⁾ ktorý podal systematický obraz hospodárskeho vývoja poddanstva na Slovensku. Alžbeta Gácsová²⁾ sa vyslovuje o poddanských úpravách len okrajovo. Vcelku dosť prehĺbený obraz o poddanských úpravách Márie Terézie podal Ján Tibenský.³⁾ Vedecky fundované, právnohistorické dielo o roľníckych pomeroch na Slovensku v druhej polovici 18. a začiatku 19. st., podložené serióznym, archívnym výskumom previedol prof. Karol Rebro.⁴⁾ V rozsiahlom základnom diele o reformných snahách osvieteneckých panovníkov uskutočňuje konfrontáciu predurbárskeho a poubárskeho stavu v jednotlivých stolicích na Slovensku. Na základe tohoto porovnania autor umožňuje nám hlboko nahliad-

1) Š. J a n š á k, Slovensko v dobe uhorského feudalizmu, Bratislava 1932.

2) A. G á c s o v á, Dokumenty k protifeudálnemu boju slovenského ľudu (1813 - 1848), Bratislava 1955.

3) J. T i b e n s k ý, "Slovensko po Szatmárskom mieri a v prvom období osvieteneckého absolutizmu", Historický časopis, roč.IV (1955), str.331 - 396.

4) K. R e b r o, Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanských úprav Jozefa II, Bratislava SAV 1959.

nuť do zmien v postavení roľníctva zapríčinených prevedením reformy i do zápasu medzi feudálom a dynastiou o výsledky práce poddaného. Vedecké závery oprel o dovtedy nepreskúmaný, obširny, pramenný materiál. Anton Spiesz⁵⁾ sa pokúsil pracovať na základe súpisu určitých elaborátov Nitrianskej stolice. Pre zaujímavosť možno spomenúť nový, netradičný Spieszov pohľad na slovenské dejiny obdobia feudalizmu, ktorý predložil zjazdu slovenských historikov v júli 1968. Spiesz zastáva stanovisko, že na Slovensku nedošlo k zavedeniu druhého nevoľníctva, čomu nasvedčuje nielen vysoká úroveň remeselnej výroby, obchodu, ale i celého systému feudálnych vzťahov, ktoré zaraďovali Slovensko medzi najvyspelejšie krajiny Európy.⁶⁾ Spiesz a Watzka pripravili spracovanie Tekovskej stolice na podklade urbárskych súpisov.

Maďarská historická tvorba zaoberajúca sa v širšom rozsahu obdobia tereziánskej urbárskej regulácie zamerala svoje skúmanie prevažne na celouhorský vývoj, čím jej unikol pohľad na jednotlivé slovenské oblasti. Okrem Embera, Szabóa, Eckharta a ďalších starších maďarských historikov pozornosť zasluhuje koncepcia Ignáca Acsádyho⁷⁾ (písal koncom 19. stol.) zastávajúca názor, že príčinou nedôsledného prevedenia urbárskej reformy bol odpor uhorskej šľachty namierený proti jej realizovaniu. Poukázal na nízky rozsah poddanskej usadlosti v niektorých stolicách (slovenských a rusínskych) a tým aj na nepriaznivé následky v ekonomickom vývoji týchto oblastí. Imre Wellman⁸⁾ previedol širokú analýzu pomerov a postavenia roľníctva v Uhorsku za feudalizmu, skúmaním spoločensko-ekonomických a sociálnych javov 17. a 18. st. Vysvetľuje proces zvýšeného vykorisťovania poddaného v období absolutizmu, diferenciácie a rozdielneho postavenia roľníctva zapríčineného rozličnou geografickou polohou jednotlivých oblastí Uhorska. Ibolya Felhő⁹⁾ nadhodila užitočnosť skúmania tabuliek predurbárskeho stavu, ale ich neriešila. Upozornila, že urbárske tabuľky odzrkadľujú rozvrstvenie obyvateľstva podľa obcí, formu právnej úpravy medzi poddaným a zemepánom a podmienky hospodárenia.

Ako vyplýva z celkového stavu historického i právnohistorického

5) A. S p i e s z, "Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva v Nitrianskej stolici v druhej polovici 18. st.", HČ, roč.IV (1955).

6) A. S p i e s z, "Slovensko v hospodárskych a sociálnych dejinách Európy za feudalizmu", HČ, roč. XVI (1968), č.4, str.625.

7) I. A c s á d y, Dejiny poddanstva v Uhorsku, Bratislava 1955.

8) I. W e l l m a n, A parasztág helyzete a 1967 évi urbérrendezés előtt, Budapest 1956.

9) I. F e l h ő, "A Mária Terézia urbérkendezése során készült adatfelvételek". A történelmi statisztika forrásai, ted. Kovacsics József, Budapest 1957, str.200-223.

bádania, bolo by žiadúce pokračovať v tomto výskume podľa jednotlivých stolíc, lebo len na podklade analýzy menších oblastí možno podať podrobný a komplexný obraz dôsledkov tereziánskej regulácie na území Slovenska. Z tohoto poznatku som vychádzala pri zachytení stavu a dôsledkov urbárskej regulácie v Zvolenskej stolici, ktorá výrazným spôsobom reprezentuje určité typické hospodársko-spoločenské zvláštnosti Slovenska, ktoré z neho vytvárali osobitný celok v rámci Uhorska. Typické zvláštnosti Zvolenskej stolice sú vyjadrené napríklad v zamestnaní obyvateľstva, v geografickej polohe i vo výskyte kuriálnych obcí.

V štúdiu som sa usilovala použiť ešte nespracovaný archívny materiál.

Pretože ide predovšetkým o právnehistorickú štúdiu, okrem oblastí právneho pomeru poddaného k pôde, pre právneho historika je zaujímavé i poučné sledovať nakoľko zámery tejto veľkej reformy sa previedli do skutočného života a nakoľko sa ich podarilo šľachte paralyzovať. Ukazuje sa, že v značnom rozsahu práve vďaka skutočnosti, že všetku výkonnú moc v stolicách mala uhorská šľachta a nie dvor. Pre právnu históriu je dôležitý okrem právneho pomeru vzťah medzi poddaným a zemepánom, najmä dosah urbárskej regulácie, jej zhodnotenie v konkrétnych pomeroch jednotlivých stolíc a obcí, prípadne panstiev. Táto dôležitosť spočíva v zistení v akej miere výkon urbárskej regulácie skrivil sledované ciele, nakoľko šľachta mala výkon úpravy v rukách a presadila ním svoje záujmy.

I/ CHARAKTERISTIKA HOSPODÁRSKÝCH A SOCIÁLNYCH POMEROV NA SLOVENSKU PO SZATMÁRSKOM MIERI

Historický vývoj nazhromaždil množstvo politických, hospodárskych a sociálnych problémov, ktoré mala riešiť habsburská monarchia v prvej polovici 18. st.

Kritická hospodárska situácia na území Slovenska bola zapríčinená nielen dlhotrvajúcou tureckou okupáciou a bojmi s Turkami, ale aj viacerými protihabsburskými povstaniami uhorskej šľachty. Šľachta upevňovala svoje postavenie a vymohla si potvrdenie stavovských privilégií, hlavne nezdaniteľnosť. Nepriaznivé následky tureckej okupácie sa prejavili rozvrátením hospodárskeho života nielen v južných oblastiach Uhorska, ale aj v ostatných oblastiach Slovenska, ktoré sa v neskoršom období stali útočiskom utečencov z južných oblastí. Treba zdorazniť, že väčšinu utečencov tvorila nepracujúca šľachta, ktorá po vyhnaní Tur-

kov sa nenavrátila do svojich domovov, ale zafixovala svojou existenciou slovenských poddaných.

Spomínané, nepriaznivé činitele mali za následok celkové zaostávanie habsburskej monarchie za ostatnými európskymi štátmi i zaostávanie Slovenska v pomere k ostatnému Uhorsku.

Obraz o hospodárskych a spoločenských pomeroch začiatku 18. st. nám poskytujú dve sčítania ľudu z r. 1715 a 1720. Novozískané rozsiahle teritória a potreba peňazí nútili štátnu správu, aby získala a objavila nové pramene príjmov. Súpisy sa vzťahujú populačne na celé Uhorsko, ale podávajú nám obraz iba o majetku poddaných a mešťanov, pretože jedine na nich mohol mať panovník záujem pri platných predpisoch o nezdaniteľnosti šľachty. Použitím tejto štatistiky možno si vytvoriť všeobecný obraz o postavení Slovenska. Počet obyvateľstva sa pohyboval okolo pol milióna. Slovensko zaberá 21,8 % celého uhorského územia a býva na ňom 27,8 % všetkého obyvateľstva. Dôležitým sociálnym javom je veľký počet privilegovanej vrstvy na Slovensku. V Zvolenskej stolici každý desiaty - pätnásty človek je šľachticom, čiže bezproduktívny. Naproti tomu v Zadunajsku je iba 5 % šľachtického obyvateľstva. Bohatstvo lesov a rúd predurčili Zvolen, aby sa stal obchodným, remeselným a priemyselným. Väčšina obyvateľstva sa zamestnáva baníctvom; pri pálení uhlia ako nádeníci, alebo pri doprave ako povozníci. V tomto období sa opakujú dva vážne zjavy: veľká rozdrobenosť pôdy a odnímanie urbárskych pozemkov poddaným a ich pripojenie k šľachtickým alódiám.

Vývoj poľnohospodárskej výroby je čo do postavenia poddaného vidieckeho ľudu neuspokojivý ako z hľadiska záujmu samých poddaných, tak aj z hľadiska finančných, vojenských a hospodárskych záujmov ríše.¹⁰⁾

V záujme krytia svojich nákladných životných potrieb a obohacovania sa šľachta zvyšuje úsilie o intenzívne i extenzívne hospodárenie o vlastnej réžii. Jej úsilie je podnietené predpokladaným ziskom plynúcim z tovarovej výroby. Tento jav mal nevyhnutne za následok rast robotných povinností a tým i upadanie výrobných schopností a užitočnosti práce poddaného. K zvýšenému vykorisťovaniu poddaného je potrebné pripočítať aj rastúce požiadavky absolutistického štátu voči roľníkovi.

Trojpoľný a v niektorých oblastiach dokonca dvojpoľný systém zabraňoval intenzívnejšiemu využitiu pôdy, nakoľko nielen že sa celá tretina poľa ponechávala na úhor, ale roľník bol nútený dodržiavať výrobný poriadok stanovený zemepánom (v stanovenom termíne musela prebiehať sejba rovnakého druhu obilnín).¹¹⁾

10) K. R e b r o, Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Josefa II, Bratislava 1959, str.34.

11) Tamže, str.30.

Štatistika¹²⁾ nám udáva aké kvantum obilia pripadá na existenčné minimum jednej domácnosti:

Úroda všetkého obilia slovenských a podkarpatských žúp			
rok 1720	1,658 050	prešporských meríc	
z toho 1/9 zemepánovi	184 228	"	"
zo zbytku 1/10 cirkvi	147 328	"	"
z ďalšieho zbytku 1/5 na osev	265 288	"	"
na obživu poddaného	1,061 152	"	"

Finančný stav monarchie následkom vojen vyústil do kritickej situácie. Ríšsky dlh vzrástol zo 61 miliónov zlatých na 275 354 043 zlatých. Vybudovanie byrokratického aparátu a vyčerpávajúce vojny mali za následok stúpanie daní, ktoré boli neprimerané v porovnaní so štátnymi potrebami ríše. Šľachta českých zemí sa zúčastňovala na platení kontribúcie aspoň 1/11 jej množstva určenou pre české krajiny. Uhorská šľachta ostávala nezdanená a hoci by aj jej zdanenie nebolo prinieslo podstatné zlepšenie, nemožno ho podceňovať a zanedbávať. To, že uhorskí poddaní nestačili kryť potreby monarchie, bolo spôsobené mimokontribučnými povinnosťami voči zemepánom, cirkvi a stoličnej pokladnici. Z toho vyplýva, že nielen ríšska daň je príčinou neľudského útlaku poddaného, ale svoj podiel zastáva aj uhorská šľachta. Ak mala dynastia nájsť východisko z tejto prekérnej situácie, musela zintenzívniť daňovú schopnosť platobníkov. Dospela k názoru, že vyriešenie finančnej situácie krajiny možno dosiahnuť rozšírením okruhu daňovníkov, zrušením nezdaniteľnosti šľachty a zvýšením platbyschopnosti poddaného.

Charakteristickou črtou priemyselnej výroby bola nerovnomernosť jej vývoja a zaostávanie habsburskej monarchie za západoeurópskymi štátmi. Uhorsko podľa plánu hospodárskej politiky Viedne malo zostať agrárnou krajinou a jeho úloha mala spočívať v zásobovaní rakúskych krajín surovinami a pracovnými silami.

II. POSTAVENIE A VZÁJOMNÉ VZŤAHY MEDZI ŠĽACHTOU A DYNASTIOU PRI PREVEDENÍ REFORMY, UPLATNENIE CIEĽOV MÁRIE TERÉZIE

Z dôvodov daňových, hospodárskych a štátnopolitických sa úprava poddanského systému stáva neodkladnou záležitosťou.¹³⁾ Pri riešení poddanskej otázky sa ostro stretávajú záujmy panovníka a šľachty. Dynas-

12) I. A c s á d y, Magyarország népeisége a pragmatika sankció korában 1720 - 1721, Budapest 1952, str.122.

13) Porovnaj s poznámkou 10, str.302.

tia má záujem na poddaných, z hľadiska kontribučného, politického a spolu s rakúskymi manufaktúrnymi podnikateľmi záujem na lacných pracovných silách a poľnohospodárskych surovinách. Záujem veľkostatkárov sa sústredil na maximálne pripútanie sedliaka k pôde s úmyslom využiť ho v svojej vlastnej prospech. Tým, že sa záujmy týchto rôznych tried nekryli, ale čo sa týka zemepánov a dynastie značne rozchádzali, bolo možné v istej miere uplatniť aj záujem samých poddaných. Mária Terézia nepomýšľala na úplné zrušenie hospodárskej a politickej moci šľachty, aj keď mala s ňou konflikty. Chcela uskutočniť myšlienku ochrany poddaného v miernom duchu a očakávala od šľachty, že ju bude účinne podporovať. Šľachta nebola ochotná obetovať to svojej moci a postavenia, lebo by strácala časť zisku vyplývajúceho z vykorisťovania poddaného.¹⁴⁾ Panovníčke nešlo o úplné odstránenie poddanstva, ale najmä o vyňačenie daní od každého roľníka. Jej hlavným cieľom bolo pripútať poddaného ku korune, uvoľniť ho spod zemepanského tlaku, odtrhnúť od šľachty, politicky ho uspokojiť a tak zvýšiť platbyschopnosť poddaného.

III. SÚPIS PREDURBÁRSKEHO STAVU

Tereziánsky urbár bol vypracovaný na základe komisionálneho šetrenia a súpisu kráľovskými komisármi v jednotlivých stoliciach a obciach. Prvou konkrétnou akciou bol prieskum na deväť otázok, úlohou ktorého bolo zistenie skutočného stavu obcí, zachytenie vzájomného pomeru medzi poddaným a zemepánom, rozvrstvenie pozemkovej držby, kvality pôdy, geografickej polohy, podmienky hospodárenia i povinnosti poddaného. Tento materiál sa spracoval do prehľadných sumárnych tabuliek,¹⁵⁾ ktoré podávajú komplexný obraz predurbárskeho stavu v jednotlivých stoliciach. Tabuľky nám objasňujú celkové postavenie poddaného na základe skúmania komplexu rôznych otázok.

Vzájomný pomer medzi poddaným a zemepánom v Zvolenskej stolici je charakterizovaný vykorisťovaním poddaného zemepánom. Archívny materiál potvrdzuje útlak poddaných aj zachytením množstva sťažností adresovaných kráľovskému komisárovi a namierených proti vrchnosti, ktoré im upierala ich odveké práva zakotvené obyčajou. Konkrétne uvádzajú:

14) Porovnaj s poznámkou 8, str.551.

15) Tabella statum anteurbarialen Com. Zol. locorum portalius exhibens - nachádza sa na mikrofilme z maďarského krajinského archívu, odd. Miestodržiteľskej rady, uložené v Historickom ústave SAV v Bratislave.

a) Obyvatelia dedín Ráztoky, Dubovej a Nemeckej se sťažujú, že sú zaťažení nadmernými robotovými povinnosťami konanými pre zemepána, v dôsledku čoho sa im kladú prekážky pri čistení polí a lúk od vyrastajúcich stromčekov. Ustavične trpia škodu odorávaním z ich polí a lúk.

b) Poddaní obce Poniky sa ponosujú, že im panstvo dáva neustále vytínať stromy v ich vlastných lesoch, zvaných Úžina. Náprava sa nedostavila ani po odvolaní na sídlo sedrie.

c) Obyvatelia obcí Lučatín a Šajba sa cítia ukriždení, kladením prekážok v rubaní stavebného dreva a v doteraz prevádzanom zhotovovaní krytiny (šindľa), nielen pre vlastnú potrebu, ale aj pre zisk. Sťažnosť odôvodňujú dlhotrvajúcou zimou v týchto oblastiach, ktorá si vyžadovala zvýšenú potrebu krytiny a zároveň vytvárala zárobkové možnosti v domácej výrobe šindľa.

d) Poddaní Očovej trpia škodu vytínaním stromov zo svojich lesov spôsobenú ziskom panstva z prevádzky železných pecí.

V niektorých obciach stolice sa ojedinele vyskytujú prípady, keď feudál síce poskytuje určité výhody "z panskej milosti", ale s umyslom intenzívnejšie poddaného využije. Konkrétne poddaní obce Bučany požívali právo slobodnej ťažby stavebného a palivového dreva, ale s podmienkou dovozu panského dreva z odľahlých miest, podstúpením ťažkej, namáhavej troj až štvorhodinovej cesty.

A) Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva

Sumárne tabuľky nám podávajú prehľad o rozvrstvení obyvateľstva z hľadiska právneho, sociálneho postavenia a národnostného zloženia. Z hľadiska právneho postavenia sa poddaní delili na tzv. večných poddaných (*perpetue obligationis*), na poddaných s právom voľného sťahovania (*liberae migrationis*). V Zvolenskej stolici obyvatelia v dedinách boli večne pripútaní a poddaní s právom voľného sťahovania sa nachádzali len v mestečkách: v Slovenskej Ľupči,¹⁶⁾ Dobrej Nive, Sásovej, Pliešovciach, Ponikách a Babinej.

Podľa pozemkovej držby archívny materiál zaznamenal tri kategórie a presný počet poddaných: sedliakov - *colonus* (2902), želiarov s domom - *inquilinus* (985), želiarov bez domu - *subinquilinus* (222). Sedliaci tvorili základnú vrstvu dedinského obyvateľstva. V rámci celej stolice počet sedliakov, presnejšie rozsah ich usadlosti bol rozdielny. Preva-

¹⁶⁾ Roku 1668 bola Slovenská Ľupča povýšená na slobodné, kráľovské mesto a podľa záznamu kráľovského komisára: "V užívaní tohto dobrého privilégia aj teraz zotrúva a nikto tomu neodporuje".

nu roľníkov máme napríklad v obci Podkonice, kde sa želiari vôbec nevyskytujú. Želiar mal intravilán a dom, nepoužíval usadlosť, ale maximálne len ojedinelý kus poddanskej, alebo častejšie panskej pôdy. Rozdiel medzi sedliakom a želiarom nemožno vyvodíť len z rozsahu užíwanej poddanskej pôdy. Napríklad zlomkový sedliak, ktorý užíval 1/4 usadlosti mal toľko pôdy ako želiar a v niektorých prípadoch sa stávalo, že želiar mal aj viac pôdy. Rozdiel bol hlavne v tom, či užíval pôdu, ktorá bola pojatá do kontribučného súvisu, pretože sedliaci platili kontribúciu a želiari domácu (stoličnú) daň. Podželiari boli bez vlastného domu, úplne závislí od zemepánov a bohatých roľníkov. Nemali žiadnu pôdu a boli nútení živiť sa najímaním vlastnej pracovnej sily. Slobodníci - libertini (7) boli feudálne nezávislí, slobodu získali buď manželstvom šľachtica a nešľachtica, alebo za zásluhy. Medzi jednotlivými vrstvami boli značné rozdiely vyjadrené aj v nerovnomernom rozsahu povinností.

V Zvolenskej stolici na rozdiel od niektorých iných stolíc pomerne početnú vrstvu obyvateľstva tvorí banícke a drevorubačské obyvateľstvo, ktoré výrazne ovplyvnilo hospodársky vývoj stolice. Uhliarstvom a drevorubačstvom sa zaoberalo 969 želiarov a 225 podželiarov. Príklady uvádzam v záverečnej časti štúdie.

Aj presné údaje o národnostnom zložení obyvateľstva Zvolenskej stolice sú zaznamenané v tabulkách. Celé obyvateľstvo bolo slovenskej národnosti.

B) Vlastníctvo obcí

Zvláštnosťou Zvolenskej stolice je rôznorodosť vlastníctva obcí. Obce patria buď Ľupčianskemu komornému panstvu, kráľovským mestám, banskej komore, alebo jednotlivým zemepánom, cirkvi i prepoštvám. Streťávame sa s prípadmi, keď jedna obec patrí viacerým zemepánom (obec Močovú vlastnil Eszterházy a banská komora, dedinu Turzovú Eszterházy, Rakovský a Szembery).

Aj v Zvolenskej stolici sú tzv. kuriálne obce. V týchto obciach poddanská pôda neexistovala (pôda zaznačená v kontribučných súpisoch). To však neznamena, že sa v nich nenachádzalo poddanské obyvateľstvo. Vyskytuje sa v postavení samostatne hospodáriacich roľníkov, domácej čelede a sluhov. Panskú pôdu neužívali na základe zmluvy so zemepánom za peňažnú činžu, ale za naturálne a robotové povinnosti. Pretože urbárska regulácia upravovala predovšetkým právne pomery poddanských obcí, kuriálne obce sa stali príležitosťou pre miestnu šľachtu zatajiť poddanskú pôdu. Kráľovskí komisári spísali s poddanskými aj obce kuriál-

ne, čím sa poddaní v týchto obciach stali želiarmi a podželiarmi. Urbár uznal kuriálne obce v počte 18. Poddaným kuriálnych obcí sa približovali svojim postavením poddanskí obyvatelia 48 komorných obcí v Zvolenskej stolici.

C) Stav poddanskej pôdy

Podľa údajov zachytených v tabuľkách mala stolica urbársku pôdu vo výške 35 623 meríc. Pri súpise sa spísala všetka poddanská pôda bez ohľadu na to, či ju užíval sedliak alebo želiar, lebo cieľom bolo zistiť, koľko sedliackych usadlostí obec, či stolica obsahovala. Sumárny výsledok zaznamenáva 658 usadlostí. To, že sa do súpisu dostali všetky vrstvy obyvateľstva, je dôležité z toho hľadiska, že každý zapísaný znamenal samostatnú hospodársku jednotku, na ktorú sa vzťahovali urbárske povinnosti a kontribúcie. V súpise sa naznačilo, či ide o celú, alebo len o zlomok usadlosti, ktorý bol presne vyjadrený. Pri zachytení stavu poddanskej pôdy sa robili prechmaty.¹⁷⁾ Záujmom poddaných bolo zachytenie skutočného stavu pôdy, a to aj vtedy, keď by to prinieslo platenie vyššej feudálnej renty. No poddaní hlásili niekde viac pôdy, inde menej, buď pod tlakom alebo následkom propagandy zemepána, alebo sledujúc svoj vlastný úžitok v mýlnom domnení, že týmto dosiahnu menšiu povinnosť. K nesprávnym výpovediam dochádzalo aj dobromyseľne na základe relatívnosti plošnej miery (kritérium výsevu zrna). Rozsah poškodenia jednotlivého roľníka sa nedá presne zistiť, pretože nie je dostupný podkladový materiál. Poddaní sa sťažovali u kráľovských komisárov na činnosť zemepánov pri zapisovaní pôdy. Poddaní z dediny Sielnica sa sťažovali 14. decembra 1773, že "...dobro snáď známo bude stolici, že kedyby sa regulácia urbárska v našej osade konala i tie úžitky, ktoré sme nikdy neužívali a ani nynejšieho času neužívame, naši zemskí páni nám pripísati dali."¹⁸⁾ V Zvolenskej stolici sa zatajila pôda: v obci Sásová 164 meríc polí a 175 koscov lúk, Lieskovec 151 meríc polí. Dodatočne sa musel previesť ešte súpis zatajenej pôdy.

D) Výhody a nevýhody hospodárenia

Časťou prieskumu na deväť otázok bolo zistenie výhod a nevýhod (maleficia a beneficia) obcí, ktoré malo ďalekosiahly význam, keďže

17) Urbarialia Comitatus Zvoliensis v ŠA v Radvani nad Hronom, sign. AL - 20.

18) P. H o r v á t h, Listy poddaných z roku 1538-1845, Bratislava 1955, str.23.

pre určenie rozsahu usadlosti sa brala do úvahy nielen bonita pôdy, ale aj skutočnosti, ktoré napomáhali, alebo brzdili rozvoj hospodárenia v tej ktorej obci. K dotazníku o deviatich otázkach sa pridal ešte príkladmo prehľad výhod a nevýhod.¹⁹⁾

Archívny materiál nám zaznamenal výhody charakteristické pre jednotlivé obce Zvolenskej stolice: právo slobodnej ťažby stavebného a palivového dreva (prevažne vo všetkých obciach); zber žaluďov zadarmo alebo za nižšiu cenu (Sásová, Sielnica); príležitosť obchodovania a existencia početných trhovísk (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, celé údolie Hronu). Možnosť zárobkovej činnosti v hronských železných a meďených baniach i dielňach, na pílach, pri železných peciach a pálenie drevného uhlia. Celoročná možnosť pálenia pálenky (prevažne všetky obce) a varenia piva (Poniky); mletie vo vlastných a panských mlynoch. Medzi ďalšie výhody patrí dostatok pasienkov vo všetkých obciach stolice, okrem Babinej v ktorej sa sedliaci sťažujú na nedostatok pasienku.²⁰⁾

Avšak tieto výhody sú relatívne, ak sa na ne pozeráme z hľadiska jednotlivého poddaného i niektorých obcí. Pri predaji poľnohospodárskeho výrobku treba vziať do úvahy, že rozsah usadlosti roľníka bol taký malý, že z neho okrem vlastnej výživy ani nemal čo predávať. Tým fakticky zaniká výhoda bydliska poddaného v blízkosti trhoviska. Aj výhoda slobodnej ťažby dreva pre poddaných Valašskej zaniká nútením poddaných kupovať drevo aj pre vlastnú potrebu. Výhoda obchodovania v slobodných kráľovských mestách sa znižuje povinnosťou poddaného bezplatne pracovať a udržiavať schodnosť ciest do miest trhovísk. Nerentabilné a zdĺhavé preváženie dreveného uhlia a iných vyťažených nerastov z okolitých lesov do Zvolena a odtiaľ do Banskej Štiavnice na spracovanie a späť do Zvolena, zvyšovalo náklady a znižovalo zárobok poddaného.

Nevýhody Zvolenskej stolice vyplývajú z jej geografickej polohy a nepriaznivých klimatických podmienok: skalnatý, horský terén, nevhodný pre pestovanie niektorých druhov plodín; časté prudké dažde odplavujúce a vymieľajúce pôdu; vo väčšej časti neúrodná pôda (2/3 Dubová); viackrát do roka zaplavená málo úrodná pôda (Lopej); úzke pasienky rozryté dažďami. Obyvateľom Ľubietovej časté záplavy a dažde spôsobovali škody na kapustníkach, konopiskách, oráčinách a lúkach. Dve tretiny rovinatej pôdy Slovenskej Ľupče umožňovali pestovanie jednoduchých plodín v len najnižšie položených oblastiach.

19) Connotatio exemplificativa beneficiorum et maleficiorum juxta quam ex 9 punctis in ordine ad 4-tum per exequentes magistratuales in sigulo loco examinari debent.

20) Podľa názoru kráľovského komisára státnosť je neodôvodnená, nakoľko v porovnaní s ostatnými dedinami ich považuje za dostatočné.

E) Povinnosti poddaných

Komplex povinností poddaného Zvolenskej stolice je charakterizovaný určitými zvláštnosťami, vyplývajúcimi z nepridržiavania sa zákonných článkov, keďže cez storočia sa situácia vyvinula tak, že za kritérium roboty sa považovala potreba pána a možnosť poddaného. Povinnosti poddaného pozostávali z výkonu robôt, plnenia povinností v hotovosti a v naturáliách.

Povinnosti v jednotlivých obciach sú pomerne rozsiahle a svojim charakterom rôznorodé a pestré: orba, sejba, kyprenie pôdy, zber plodín, rozvoz dreva na miesto určené panstvom, výkon potrebných prác na panských stavbách (ťažba a doprava dreva na pltiach po Hrone, odvoz jačmeňa do panských sladovní). Predurbárske povinnosti v obci Brusno sa riadili podľa obyčaje, pretože poddaní nemali kontrakt ani urbár.²¹⁾ Drevo dovážali z hôr, ktoré mali spracovať na opravu panských stavieb (práce na mlyne, tehelni, škole); vykurovali pece v Ľupčianskom zámku a museli doniesť 20 klátov dreva na Jesenskú pílu na narezanie dosiek. Drevo spúšťali plfami po vode a v Bystrici ho vyťahovali a kládli do siah. Z roboty sa nevykupovali. Zvláštnosťou obce Ľubietovej bol rozvoz tehál raz do Brezna k prvému mílniku, raz do Zvolena k štvrtému mílniku; doprava jačmeňa do panskej sladovne v Predajnej a rozvoz piva do panských hostincov. Obce Svätý Jakub, Kostiviarska boli povinné obstarávať povozníctvo všetkého druhu. V obci Bučany nekonali žiadne roboty, okrem prác spojených s obsluhou železnej pece, ktorá sa nachádzala v mieste. Kontribučné zaťaženie nebolo stanovené jednotne a vyznačovalo sa značnými rozdielmi nielen vo výške, ale i v druhu povinností. Poddaní obce Riečka platili v hotovosti (in parata) z titulu cenzu 26 zlatých, jednotlivo za vyplatenie stravy 9 zlatých, za vyplatenie prác v záhrade 4,35 zlatých. V naturáliách neplnili povinnosti. Poddaní obce Lučatín platili v hotovosti 100 zlatých, jednotlivo za páleníčny kotlík 33,33 zlatých, za ovcu 11,3, za úl 15 zlatých, ale v naturáliách boli povinní odovzdať 54,50 meríc pšenice, 54,50 meríc jačmeňa a 17 meríc ovsa. Poddaní Svätého Jakuba na Nový rok z príležitosti predstavenia sa novozvoleného sudcu darovali jedného kohúta.

²¹⁾ Na otázku kráľovského komisára, odkedy plnia takéto povinnosti odpovedali, že sa nepamätujú, lebo to bolo veľmi dávno.

IV. URBÁRSKY STAV

A) Klasifikácia obcí, určenie rozsahu usadlosti

Po prieskume na deväť otázok sa pristúpilo ku klasifikácii obcí, ktorú uskutočnila klasifikačná komisia pod predsedníctvom kráľovského komisára. Hlavnou úlohou bolo stanoviť rozsah usadlosti pre jednotlivé triedy. Každá komisia vypracovala návrh, ale s konečnou platnosťou o nej rozhodla panovníčka po vypočutí miestodržiteľskej rady a kráľovskej kancelárie.

Ďalšia významná úloha komisie spočívala vo vypracovaní návrhu na rozsah usadlosti, počet tried a zatriedenie obcí do jednotlivých klasifikačných tried. Určenie rozsahu usadlosti bolo z celej urbárskej akcie otázkou najdôležitejšou, hlavne preto, že výmera usadlosti mala byť také veľká, aby aj zlomková usadlosť bola zaťažená a schopná vyživiť roľníka. Sedliacka usadlosť mala byť hospodárskou jednotkou, na ktorú sa vzťahovali všetky povinnosti stanovené urbárom.

Klasifikačná komisia pod predsedníctvom kráľovského komisára Jána Neuholda 5. júla 1770 rozdelila 86 obcí do troch tried v pomere 53 : 19 : 14; navrhla rozsah usadlosti 12, 14 a 16 jutár poľa alebo 6 koscov lúk.²²⁾ Komisia zaznamenáva polohopis obce a medzi výhody Zvolenskej stolice zaradila možnosť zárobku poddaného v dôsledku existencie piatich kráľovských miest, dostatok pasienku, ktorý je buď urbársky alebo árendovaný od komorného panstva.

Miestodržiteľská rada schválila klasifikáciu obcí, tak ako ju ustanovila komisia. Návrh na rozsah usadlosti zvýšila na 16, 18 a 20 jutár s pridaním 6 až 8 koscov lúk. Kráľovská rezolúcia však pozmenila návrhy stoličnej a miestodržiteľskej komisie a nariadila rozdeliť stolicu do IV. tried, čo sa uskutočnilo tak, že II. trieda ostala zachovaná a I. sa rozdelila na dve triedy. Do regulácie boli pojaté aj kuriálne obce a obce s baníckym a drevorubačským obyvateľstvom. Rozsah sedliackej usadlosti sa stanovil na 18, 20, 22 a 24 jutár. Podľa súhrnnej tabuľky urbárskeho stavu²³⁾ pristúpilo sa k tejto klasifikácii obcí:

	I	II	III	IV
1. Návrh stoličnej klasifikačnej komisie	53	19	14	-
2. Návrh miestodržiteľskej rady	36	19	17	14
3. Kráľovská rezolúcia	38	23	25	18

²²⁾ Protoc. congreg. Com. Zol. 1769 - 1777, 236-241 v ŠA Radvani nad Hronom.

Extravilán v Zvolenskej stolici:

Orná poda v bratislavských mericiach podľa tried				Lúky dvakrát kosené		
I	II	III	IV	vždy	niekedy	nikdy
12	14	16	-	4	4	6
16	18	20	-	6	6	8
18	20	22	24	6	6	8

Rozdiel v kvalite pôdy sa vyrovnával rôznym rozsahom jutra v jednotlivých kvalitatívnych triedach. Jutro prvotriednej pôdy meralo 1100 štvr. siah, druhotriednej pôdy 1200 siah a tretotriednej 1300 štv.siah. Do dvoch tried sa klasifikovali aj lúky, podľa toho koľkokrát do roka sa kosili. Kvalita pôdy sa posudzovala len v rámci chotára. Tým sa mohlo stať, že hornaté stolice ako Zvolen vykazovali zaradenie pôdy do I. až do III. triedy, ale v skutočnosti s porovnaním stolíc, ktoré boli v nížinách, by sa bolo vyžadovalo zaradenie do III. triedy.

B) Povinnosti poddaných

Na rozdiel od predurbárskeho stavu boli robotové povinnosti presne, jednotne stanovené v pomere ku kvalite usadlosti. Tereziánsky urbár stanovil, že poddaný nie je povinný svojmu pánovi robotovať viac, ako to uložil urbár, resp. krajinné právo. Je to významný pokrok v pomere poddaného a zemepána, pokrok v prospech poddaného, lebo z tohoto ustanovenia je zrejmé, že poddaní z hľadiska právneho poriadku a právneho pomeru poddaných a zemepánov sa nepovažuje za bezhraničný prameň pracovnej sily pre svojho zemepána.

V urbáre sa presne určili tarchy pre celú krajinu a to v peniazoch, naturáliách a v robote. Každý poddaný alebo želiar, ktorý má dom, platí jednu zlatku nájomného. Okrem cenzu odovzdáva poddaný svojmu pánovi ročne 2 sliepky, 12 vajec, 1 holnu masla. Okrem verejnej dane deviatku, desiatku platí poddaný i náklady na snemových poslancov.

V. POROVNANIE PREDURBÁRSKEHO STAVU SO STAVOM URBÁRSKYM

Pre zistenie dosahu tereziánskej regulácie som vybrala dve obce Zvolenskej stolice, ktoré nám udávajú rozdielny stav rozvrstvenia oby-

23) Tabelle welche vermög deren in den löblichen Zolniersi Comitatz eingerichteten Urbaren - nachádza sa na mikrofilne z Maďarského krajinského archívu odd. Miestodržiteľskej rady, uložené v Historickom ústave SAV v Bratislave.

vateľstva a počtu usadlostí. Zo vzájomného porovnania možno vyvodíť určité závery.

Tabuľka I - predurbársky stav

obec	trieda	sedliak	želiar	pod- želiar	počet urb. usadl.	intra- vilán	extra- vilán
Pliešovce	1	79	26	11	166/8	25 6/16	658 12/15
Šajba	3	23	3	-	6 6/10	39 12/16	188 14/10

Tabuľka II - urbársky stav

Pliešovce	2	79	26	11	179/8	25 6/8	329 6/8
Šajba	4	26	-	-	9 4/8	39 6/8	288

Nízky rozsah usadlosti spôsobil, že mnohí predurbárski želiari boli prekvalifikovaní na sedliakov a v urbárskom stave sú evidovaní ako sedliaci štvrtíkari, alebo osminkári. Počet usadlosti sa v celej stolici zdvojnásobil.

Predurbársky stav			Urbársky stav
počet usadlosti	658	14/16	1279 7/8
" sedliakov	2902		2986
" želiarov	985		901
" podželiarov	222		222
intravilan	2137	14/16	2452
extravilan	35 623	10/16	24 570
lúky	8747		10 072

Zvýšenie pôdy bolo zaznamenané približne na 7000 jutár. Otázku zvýšenia urbárskej pôdy a rast sedliackych usadlosti skoro na dvojnásobok nemožno zodpovedať doplnením poddanskej pôdy panskou, alebo kuriálnou pôdou - ale zatajením kopaničiarskej a poddanskej pôdy. Po súpise predurbárskeho stavu pri zavedení urbáru bola v niektorých obciach odkrytá a dodatočne spísaná poddanská pôda, z ktorej sa potom doplňovali poddanské usadlosti.

Kontribúcia Zvolenskej stolice činila 51 708 zlatých a 6 grajciarov
 stoličná daň " " " 17 459 " 51 "

K tomu sa pridružovali banské, drevárske a uhliarske osady
 vo výške 53 225 zlatých a 6 grajciarov

Hoci sa urbárska regulácia snažila o zmiernenie robot, predsa zavedenie urbárskych povinností znamenalo pre niektoré obce ešte väčšie zaťaženie. Hneď po zavedení urbáru sa stretávame s množstvom sťažností. Poddaní obce Šalková žiadajú určité uľahčenia, poukazujú na vzniknuté rozdiely medzi starými a novými povinnosťami, ktoré činia vyššie zaťaženie v peňažnom plnení o 42 zlatiek. Prihovávajú sa za ponechanie predurbárskych povinností.²⁴⁾ Sťažnosti podobného obsahu si podali obce Hriadeľ, Brusno, Nemecká a Svätý Ondrej.²⁵⁾

VI. VÝZNAM REGULÁCIE AKO VYPLÝVA Z POROVNANIA

Tereziánska urbárska regulácia bola stanovená jednotne pre celé Uhorsko, ale dôsledky prevedenia a dopad regulácie neboli rovnaké. Za hlavné príčiny rôzneho dopadu regulácie v konkrétnom uplatnení možno považovať rozdielne hospodárske, spoločenské a geografické pomery jednotlivých oblastí. V dôsledku osobitných pomerov Zvolenskej stolice v porovnaní s ostatnými oblasťami Uhorska vykazuje určité zvláštnosti, vyjadrené v jej hornatej polohe, málo úrodnej pôde a v hustote obyvateľstva po vzraste jeho počtu doplnením šľachtickej vrstvy. Výskyt vysokého počtu privilegovanej vrstvy a snaha šľachty udržať si svoj životný štandard aj v nových podmienkach má za následok zvýšené vykorisťovanie poddaných. Bohatstvo lesov a nerastov vytvára zo Zvolenskej stolice drevársku, banícku a hutnícku priemyselnú oblasť. Existencia baní, viacerých píl, železných pecí a međených dielní ovplyvnila sociálne rozvrstvenie a zamestnanie obyvateľstva. Značná časť obyvateľstva sa zamestnáva ťažbou a spracovaním dreva, ťažbou viacerých nerastov a výrobou dreveného uhlia. Uvedené skutočnosti vytvárali zárobkové možnosti a pozitívne ovplyvňovali čulý obchodný život v stolici. Geografická poloha a nepriaznivé klimatické podmienky hatili rozvoj poľnohospodárskej výroby. Málo úrodná, niekde až neúrodná pôda umožňovala pestovanie len jednoduchých plodín, dokonca v niektorých oblastiach len v nižšie položených obciach. Tento fakt nepriaznivo vplýval na nízku životnú úroveň poddaných.

Základnou úlohou regulácie bolo vymedzenie rozsahu usadlosti, najmä presné určenie poddanských povinností a primeranosť ich výšky k roz-

24) "... aby nás pri takom a od dávnejších časoch sporiadanom službe zanechati ráčil a tým prosíme; že by nejaké uľahčenie nám umožnené dosiahnuť bylo..." v ŠS UA, Bratislava, fasc. VI.

25) Priemer presahuje obec Podkonice s výrazným zaťažením, ktoré je vyššie o 485 zlatiek.

sahu. Úlohou bolo určenie takej usadlosti, ktorá by zabezpečila okrem zemepanských povinností aj kontribúciu. Regulácia zastávala názor, že rozsah usadlosti nemôže byť jednotný pre celú krajinu, lebo aj podmienky hospodárenia v jednotlivých stolicích sú rôzne.

V Zvolenskej stolici, v porovnaní s južnými stolicami Uhorska, bol stanovený nižší rozsah usadlosti. Slovenské stolice sa poškodili aj pri klasifikácii obcí do tried, lebo ich šľachta stavala do výhodnejšieho svetla, zväčšovala výhody s cieľom určenia čo najmenšieho rozsahu usadlosti. Na takomto rozsahu má záujem nielen šľachta (získanie väčšieho počtu usadlostí, ktorých časť sa mohla pripojiť k panskej pôde), ale aj dvor v záujme zabezpečenia a rozloženia kontribučnej ťarchy. Takýto postup obsahoval množstvo nezrovnalostí (rozdiel medzi skutočným a konskripčným stavom poddanskej pôdy, v dôsledku nepresných záznamov v tabuľkách), ktoré sa odstraňovali geometrickým premietaním.²⁶⁾

Zvýšila sa rozdrobenosť pôdy a zabráňovala racionálnemu hospodáreniu (v Zvolenskej stolici 1/4 až 1/5).²⁷⁾

Ďalšou dôležitou stránkou úpravy bolo stanovenie rozsahu a výšky feudálnej renty v pomere k rozsahu i kvalite usadlosti. Zemepánom sa podarilo zachrániť väčší počet urbárskych usadlostí a tým aj väčší podiel roboty.

Z uvedených faktov vysvitá, že nová urbárska regulácia mala konzervatívny charakter. Ponechala a upevnila záujmy zemepánov a nedotkla sa podstaty poddanskej inštitúcie. Poddanská otázka sa urbárskou reguláciou nevyriešila.

26) Dodatočné premeranie sa uskutočnilo v obci Šajba a Ľubietová.

27) Porovnaj s poznámkou 14, str.516.

DIE BAEUERLICHEN VERHAELTNISSE IM GEBIETE VON ZVOLEN IM LICHTE DER THERESIANISCHEN KATASTER

Štefania Mertanová

(Zusammenfassung)

Die Menge der politischen, wirtschaftlichen und sozialen Probleme, die sich in der historischen Entwicklung angehäuft hatten und von der Habsburgermonarchie in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts gelöst werden sollten, hatte ihre allgemeine Rückständigkeit hinter anderen europäischen Staaten und auch die Rückständigkeit der Slowakei im Verhältnis zu den anderen Teilen Ungarns zur Folge. Auch die finanzielle Lage des Landes war infolge der Krise kritisch. Die Reformen Maria Theresias griffen nicht nur in die Lebensbedingungen des hörigen Volkes in der Slowakei ein, sondern gleichzeitig stellten sie einen wichtigen rechtlichen Eingriff in die feudalen Verhältnisse ganz Ungarns dar. Die sich mit diesem Thema befassende Literatur ist vorwiegend historisch, und es gibt nur wenig rechtshistorische Arbeiten. Nichtsdestoweniger kann aber in den juridischen Quellen verfolgt werden, inwieweit die Absichten der Reform in das wirkliche Leben übergingen, und inwieweit es dem Adel, der nicht geneigt war, auf einen Teil seiner Einnahmen, seiner Macht und seiner Stellung zugunsten einer engeren Bindung der Hörigen zur Krone zu verzichten, gelang, diese reformatorischen Aenderungen zu paralysieren.

Die von königlichen Kommissären an den einzelnen Orten durchgeführten Erhebungen sollten den tatsächlichen Zustand der Gemeinden, der Verhältnisse zwischen Hörigen und Herren, der Schichtung des Grundbesitzes, der Güte des Bodens, der Bedingungen des Wirtschaftens und weitere Tatsachen feststellen. Nach Aufstellung der Kataster verdoppelte sich infolge Aenderung der Qualifikation die Zahl der Anwesen, die Zersplitterung des Bodens erhöhte sich, und dies hatte einen negativen Einfluss auf die Rationalität des Wirtschaftens.

Die Theresianische Bodenreform wurde einheitlich für ganz Ungarn bestimmt, aber ihre Folgen waren im Hinblick auf die verschiedenen Verhältnisse der einzelnen Gebiete nicht gleich. Die Hauptaufgabe der Reform war die Abgrenzung der Pflichten der Hörigen, des Ausmasses der Anwesen und der Angemessenheit der Pflichten der Hörigen in Abhängigkeit vom Ausmasse des Anwesens. Die Reform beliess und festigte die Interessen der Grundbesitzer und die Bindung der Hörigen an die Krone, ohne das Wesen der Institution der Hörigen zu berühren. Das Problem der Hörigen wurde durch die Bodenreform Maria Theresias nicht gelöst.